

HENRYK DOMAŃSKI*

Rodzaje stylów życia i związek z pozycją klasową

Types of Lifestyles and Their Relation to Class Position

Abstrakt

Przedmiotem tej analizy jest stratyfikacja kultury rozumianej jako styl życia. Moim celem jest odtworzenie w miarę całościowej mapy wzorów spędzania czasu wolnego w Polsce: od czytania książek, rekreacji sportowej i chodzenia do muzeów, do tańczenia na dyskoteczce i oglądania programów telewizyjnych. Opierając się na danych z badania ogólnopolskiego przeprowadzonego w 2019 roku, odpowiem na pytanie, czy w społeczeństwie polskim występują odrębne wzory spędzania czasu i w jakim stopniu zależy to od pozycji klasowej. Potwierdza się, że styl życia jest zróżnicowany. Nie wyodrębniają się w miarę spójne syndromy aktywności z wyjątkiem preferencji do „wyższej kultury”, w której gustują specjaliści i kadry kierownicze wyższego szczebla, a więc kategorie o wyższym statusie społecznym. Tylko te formy aktywności związane są w miarę silnie z pozycją klasową jednostek.

Słowa kluczowe: stratyfikacja kultury, podziały klasowe, styl życia

Abstract

The article focuses on the stratification of culture identified with lifestyle. It aims at mapping general patterns of spending free time in Poland: from reading books, sport activity, and attending museums till dancing in disco and watching TV. Based on research conducted in Poland in 2019, I investigate whether there are distinct patterns of lifestyle in Polish society – as defined in terms of homogeneity – and to what extent it depends on class position. The results of the analysis confirm a strong differentiation of lifestyles in Poland. However, there are no clear cohesive syndromes of spending free time, with the exception of preferences for “highbrow culture”, which is overrepresented by higher managers and specialists, i.e. relatively privileged social classes. In sum, our findings seem to substantiate thesis on contribution of this type of cultural activity to reproduction of the social class distances.

Keywords: cultural stratification, social classes, lifestyle

* Prof. dr hab. Henryk Domański – Instytut Filozofii i Socjologii, Polska Akademia Nauk, Warszawa, e-mail: hdomansk@ifispan.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5078-5027.

Wprowadzenie

Analiza dotyczy zróżnicowania społeczeństwa polskiego pod względem stylu życia, rozumianego jako spędzanie wolnego czasu (tak operacjonalizowane jest to pojęcie w większości analiz). Moim celem jest ustalenie, czy wyodrębniają się w miarę spójne syndromy stylów życia i w jakim stopniu są one związane z przynależnością klasową. Wynik byłby potwierdzeniem występowania prawidłowości, którą uchwycono w wielu badaniach, w tym również i w Polsce¹. Skoncentruję się na przynależności klasowej, która stosunkowo najsilniej kształtuje różne zachowania i kariery życiowe.

Powstaje pytanie, co nowego mogą wnieść te ustalenia do dotychczasowych analiz. Badania empiryczne nad stratyfikacją kultury prowadzone są od lat 60. XX wieku². Gwoli ścisłości można by je rozszerzyć na lata 30., uwzględniając badania nad funkcjonowaniem społeczności lokalnych prowadzone w Stanach Zjednoczonych³, nie mówiąc o rozważaniach teoretycznych, opierających się bardziej na analizie materiałów historycznych niż badań⁴. Wszystkie dotyczyły różnych aspektów stylu życia, niektóre z nich rozpatrywano w kontekście różnic między krajami⁵. Równoległe do badań ilościowych prowadzone są badania jakościowe – obserwacje i pogłębione wywiady. Pozwalają one na wydobywanie mechanizmów kształtowania się nierówności, w tym również symbolicznych dystansów klasowych, czyli zachowań związanych z postrzeganiem i wartościowaniem kategorii społecznych ze względu na takie kryteria jak „mądrzejsi” lub „głupszy”, „lepsi” lub „gorsi”, „kulturalni” lub „pospoliccy” i ze względu na wartości moralne⁶.

¹ T.W. Chan, J.H. Goldthorpe, *Social Stratification and Cultural Consumption: Music in England*, „European Sociological Review” 2007, nr 1, s. 168–190; A. Prieur, L. Rosenlund, J. Skjott-Larsen, *Cultural Capital Today: A Case Study from Denmark*, „Poetics” 2008, nr 1 (36), s. 45–71; *The Routledge Companion to Bourdieu's 'Distinction'*, red. P. Coulangeon, J. Duval, Routledge, Londyn 2015; M. Cebula, S. Pilch, *Spoleczne zróżnicowanie gustu muzycznego*, „Studia Socjologiczne” 2020, nr 1 (236), s. 73–104; H. Domański i in., *Dystynkcje muzyczne. Stratyfikacja społeczna i gusty muzyczne Polaków*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

² P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2022 [1984].

³ W.L. Warner, P.S. Lunt, *The Social Life of a Modern Community*, Yale University Press, New Haven 1941.

⁴ T. Veblen, *Teoria klasy próżniaczej*, przeł. J. Frentzel-Zagórska, Wydawnictwo Muza, Warszawa 1998 [1898]; M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, przeł. D. Lachowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002 [1922].

⁵ M. Lamont, *Money, Morals and Manners. The Culture of the French and American Upper-Middle Class*, University of Chicago Press, Chicago–Londyn 1992.

⁶ A. Prieur, M. Savage, *Emerging forms of Cultural Capital*, „European Societies” 2013, nr 2 (15), s. 246–267.

Przedstawione poniżej analizy koncentrują się na hierarchicznym aspekcie stylów życia. Nie wynika z nich wiele nowego w sensie uchwycenia nowych prawidłowości, te bowiem rozpoznano w odniesieniu do wielu zachowań: m.in. wzorów jedzenia, ubierania się, miejsca zamieszkania i urządzania domu czy gustów muzycznych⁷. Moja analiza nie wniesie też wiele do zależności między pozycją klasową i stylem życia. Kwestia ta analizowana jest zarówno na danych ogólnopolskich⁸, jak i zbiorowościach reprezentujących wybrane „klasy społeczne”⁹ i na mieszkańcach miast¹⁰. Będzie to raczej uzupełnienie wiedzy o przestrzeni społecznej: próba odtworzenia w miarę całościowej mapy wzorów spędzania czasu przez uwzględnienie szerokiego spektrum zjawisk – od czytania książek, rekreacji sportowej, chodzenia do teatru, wyjeżdżania na weekendy, do jedzenia w restauracji, oglądania programów informacyjnych zamiast teleturniejów i słuchania muzyki w internecie. Posłużę się w tym celu Analizą Klas Ukrytych (*Latent Class Analysis*), opierając się na danych z badania zrealizowanego w 2019 roku na próbie ogólnokrajowej.

Przesłanki teoretyczne i hipotezy

Stosunki społeczne są w pewnym stopniu pochodną funkcjonowania systemu gospodarczego i formy rządzenia. Najistotniejsze zmiany w Polsce polegały na zastąpieniu ustroju komunistycznego demokracją i systemem rynkowym. Świadectwem głębi tego procesu jest kształtowanie się nowych strategii pod kątem wyborów edukacyjnych, kariery zawodowej i stylu życia. To ostatnie staje się coraz ważniejsze, co wynika z rosnących możliwości konsumpcji, zamożności i liczby ofert pod względem spędzania wolnego czasu.

Nie trzeba przekonywać, że istnieje wiele sposobów uczestniczenia w szeroko rozumianej kulturze. Mniej oczywiste jest to, jak je uchwycić. Sens przedstawionej tu analizy opiera się na założeniu, że różne aspekty stylu życia funkcjonują

⁷ M. Jewdokimow, *Zmiany społecznych praktyk zamieszkiwania*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2011; B. Dowgiałło, *Ubieranie się jako forma uspołecznienia*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2015; A. Bachórz i in., *Kulturalna hierarchia. Nowe dystynkcje i powinności w kulturze a stratyfikacja społeczna*, Instytut Kultury Miejskiej, Gdańsk 2016; R. Drozdowski i in., *Praktyki kulturalne Polaków*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014; E. Kopczyńska, *Jedzenie i inne rzeczy. Antropologia zmiany w systemach żywnościowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2021.

⁸ M. Lenartowicz, *Klasowe uwarunkowania sportu i rekreacji ruchowej z perspektywy teorii Pierre'a Bourdieua*, AWF, Warszawa 2012; H. Domański i in., *Wzory jedzenia a struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015; H. Domański i in., *Dystynkcje muzyczne...*

⁹ B. Walczak, M. Jewdokimow, F. Pazderski, *Praktyki uczestnictwa w kulturze wśród ludności wiejskiej. Studium socjologiczne*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2016.

¹⁰ M. Cebula, S. Pilch, *Społeczne zróżnicowanie gustu muzycznego*, s. 73–104.

w postaci syndromów określonych zachowań i postaw. Jeżeli więc chodzi się do teatru, to istnieje duże prawdopodobieństwo, że jest to łączone z upodobaniami do literatury klasycznej, słuchaniem Beethovena, korzystaniem z bibliotek, uprawianiem elitarnych sportów i chodzeniem do galerii sztuki. Z kolei upodobania do popularnych gatunków muzycznych związane są z czytaniem komiksów, oglądaniem oper mydlanych i telenowel. Stratyfikacja kultury jest zatem strukturą bardziej lub mniej spójnych zachowań związanych z określonymi upodobaniami i systemami wartości. Potwierdzają to wyniki analiz nastawionych na odtworzenie typologii kultury na podstawie różnych zmiennych: od marki samochodu do chodzenia na koncerty do filharmonii, wyjeżdżania na wczasy zagranicę i oglądania telewizji. Odwołując się do nich, można wnioskować o występowaniu różnych rodzajów uczestniczenia w kulturze związanych z przynależnością klasową¹¹.

Celem tej analizy jest ustalenie, czy podobnie jest w Polsce. Przesłanką teoretyczną, do której można się odwołać, jest teza o homologii, spopularyzowana w twórczości Bourdieu¹². Zjawisko to polega – jego zdaniem – na występowaniu ścisłej zależności między stratyfikacją klasową i stylem życia: zajmowanie wysokiej pozycji klasowej związane jest z większymi upodobaniami do „wyższej kultury”, podczas gdy członkowie klas niższych gustują w kulturze zaliczanej do „niższej”. Teza o homologii w pierwotnej interpretacji Bourdieu odnosiła się do wszystkich aspektów kultury. Stwierdzenie to zostało zakwestionowane przez innych badaczy. Wątpliwości potwierdzają również wyniki analiz, które wskazują, że pozycja klasowa oddziałuje tylko na niektóre rodzaje uczestniczenia w kulturze (najbardziej na gusty muzyczne), a na inne oddziałuje słabo lub wcale¹³. Za występowaniem „łagodnej” homologii przemawiają również ustalenia dla Polski dotyczące gustów muzycznych. Wynika z nich, że pozycja klasowa skorelowana jest głównie z preferencjami do muzyki poważnej, jazzu i trochę słabiej do rocka (gatunki te są najbardziej lubiane przez specjalistów i właścicieli poza rolnictwem) oraz do disco-polo – nadreprezentowanego pod względem preferencji wśród robotników i rolników. Przynależność klasowa słabo również oddziałuje na oglądanie seriali i gatunków filmowych¹⁴.

¹¹ Np. A. Prieur, L. Rosenlund, J. Skjott-Larsen, *Cultural Capital Today...*, s. 45–71; L. Rosenlund, *The Persistence of Inequalities in an Era of Rapid Social Change. Comparison in Time of Social Spaces in Norway*, „Poetics” 2019, nr 74, s. 1–16.

¹² P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzenia...*

¹³ G. Tampubolon, *Distinction in Britain, 2001–2004? Unpacking Homology and the ‘Aesthetics’ of the Popular Class*, „European Societies” 2008, nr 3 (10), s. 403–428; T. Bennett i in., *Culture, Class, Distinction*, Routledge, Londyn–Nowy Jork 2009.

¹⁴ H. Domański i in., *Dystynkcje muzyczne...*; H. Domański i in., *Seriale telewizyjne a dystanse klasowe w Polsce*, „Studia Socjologiczne” 2023, nr 1 (248), s. 115–143.

Pewnym ograniczeniem dotychczasowych badań było weryfikowanie tezy o homologii na wybranych aspektach. Obejmowały one tylko niektóre wymiary kultury. Należałoby ją ująć bardziej całościowo, uwzględniając jeszcze inne formy spędzania wolnego czasu. Przedmiotem tej analizy są dane z badania dotyczącego głównie gustów muzycznych, ale i innych rodzajów aktywności, związanych m.in. z czytaniem książek i prasy, oglądaniem filmów i seriali telewizyjnych, wyjeżdżaniem na weekendy i rekreacją sportową.

Zweryfikuję dwie hipotezy dotyczące rodzajów uczestniczenia w kulturze. Pierwsza z nich dotyczy wyodrębniania się różnych form aktywności. Jest to wstępny warunek homologii rozumianej jako występowanie silnego związku między rodzajami spędzania wolnego czasu a pozycją klasową. Moja hipoteza jest następująca. Strukturyzacja stylów życia jest faktem stwierdzonym w kilku krajach zachodnich. Ponieważ nic nie wskazuje, aby dystanse społeczne w Polsce odbiegały od prawidłowości stwierdzonych w Anglii, Stanach Zjednoczonych, krajach skandynawskich lub Francji, w których prowadzono te badania¹⁵, można założyć, że również w społeczeństwie polskim występują syndromy uczestniczenia w kulturze. Alternatywą byłaby indywidualizacja kultury, czyli rozmywanie się dystansów klasowych. Według zwolenników tej tezy dokonuje się to pod wpływem wzrostu zamożności, globalizacji, migracji i kultury masowej¹⁶.

Druga hipoteza dotyczy „łagodnej” homologii. Można założyć, że przynależność klasowa najsilniej różnicuje upodobania odwołujące się głównie do wrażeń estetycznych. Oprócz preferencji do muzyki poważnej i jazzu syndrom ten obejmuje czytanie książek, chodzenie do teatru, filharmonii, do galerii sztuki i korzystanie z bibliotek. Natomiast podziały klasowe powinny słabiej oddziaływać na aktywności utożsamiane z kulturą popularną, rozrywkową, takie jak chodzenie do dyskotek, oglądanie teleturniejów lub wyjeżdżanie w celach wypoczynkowych na weekend.

¹⁵ Np. *Consumer Culture and Postmodernism*, red. M. Featherstone, Sage, Londyn 1991; S. Lash, J. Urry, *Economies of Signs and Space*, Sage, Londyn 1994; P.W. Kingston, *The Classless Society*, Stanford University Press, Stanford 2000.

¹⁶ *Consumer Culture and Postmodernism*; S. Lash, J. Urry, *Economies of Signs and Space*; P.W. Kingston, *The Classless Society*.

Dane, metoda i zmienne

Podstawą analizy są dane z ogólnopolskiego badania dotyczącego stratyfikacji społecznej i stylów życia, a w szczególności preferencji i zachowań związanych z muzyką. Zostało ono przeprowadzone od lutego do czerwca 2019 roku metodą bezpośredniego wywiadu wspomaganego komputerowo (CAPI). Próba imienna, dobrana metodą losową, objęła blisko 4200 osób w wieku 15 lat lub powyżej z operatu PESEL. W sumie zrealizowano 2007 przypadków¹⁷.

Przeanalizuję oddziaływanie pozycji klasowej na styl życia definiowany przez spędzanie czasu wolnego. Wyjaśnianym zjawiskiem są formy aktywności i upodobania do różnych aspektów kultury. Obejmuje to w sumie 19 zmiennych uzyskanych z odpowiedzi na pytania dotyczące m.in. lubienia różnych rodzajów muzyki, chodzenia do instytucji kultury (biblioteka, muzeum, teatr), uprawiania sportu, oglądania programów telewizyjnych i posługiwania się nowoczesnymi technologiami w czasie wolnym. W przypadku form aktywności respondenci odpowiadali na pytanie: „Jak często zdarza się Pani/Panu: pójść do kawiarni/restauracji, skorzystać z biblioteki, uprawiać sport, wyjechać na weekend poza miejsce zamieszkania w celach wypoczynkowych...?”. Badani posługiwali się siedmiopunktową skalą od „w ogóle” do „przeciętnie raz w tygodniu” (mogli również odpowiedzieć, że takiej możliwości nie mieli). Osobno proszono o podanie liczby książek przeczytanych w ciągu ostatnich 12 miesięcy¹⁸. Kolejne pytanie dotyczyło oglądania telewizji: „Jak często ogląda Pan/i niżej wymienione programy?”. Ankieterzy pytali o oglądanie „serwisów informacyjnych”, wydarzeń bieżących, programów publicystycznych i osobno o „teleturnieje” – skala odpowiedzi była siedmiopunktowa od „w ogóle” do „codziennie”. Wskaźnikiem zaawansowania w korzystaniu z nowych technologii były odpowiedzi na dwa pytania: „Jak często słucha Pan/i muzyki z plików cyfrowych (MP3, AAC, WMA, FLAC, WAV)?” i osobno, „Jak często słucha Pan/i muzyki z serwisów internetowych, za które Pan/i nie płaci?” – odpowiedzi zawierały się w przedziale od „w ogóle” (przypisywano im wartość 1) do „codziennie” (7). Pytano również: „Jak często bywa Pan/i: «na koncercie muzyki disco polo» i «na koncercie muzyki poważnej» w filharmonii, w operze, na przedstawieniu baletowym” – odpowiadający korzystali z 6-punktowej skali od „nigdy nie byłem(am)” do „raz na miesiąc lub częściej”.

Wskaźnikami preferencji były odpowiedzi na pytanie: „Co najbardziej lubi Pan/i robić w czasie wolnym? Proszę wskazać nie więcej niż 5 odpowiedzi z poniższej listy, które opisują, co lubi Pan/i robić najbardziej?”. Pytania dotyczyły

¹⁷ Więcej informacji na temat sposobu doboru próby do badania i jego realizacji można znaleźć w książce H. Domański i in., *Dystynkcje muzyczne...*

¹⁸ Szczegółowe informacje dotyczące badania zamieszczone są w książce H. Domański i in., *Dystynkcje muzyczne...*

czytania prasy, chodzenia do teatru, do muzeum, na wernisaże, na wystawę plastyczną, do galerii sztuki, uprawiania sportu (np. lubię biegać, jeździć na rowerze, grać w tenisa itp.). Osobno pytano o upodobania muzyczne: „Proszę powiedzieć, na ile lubi Pan/i wymienione poniżej rodzaje, gatunki muzyki”. Respondenci wskazywali na kilkanaście gatunków, oceniając je na 5-punktowej skali od „zdecydowanie lubię” do „zdecydowanie nie lubię”. Do analizy wybrano: jazz, rock i muzykę poważną. Prawie analogicznie sformułowane pytanie dotyczyło lubienia określonych wykonawców („Czy lubi Pan/i muzykę tego wykonawcy/zespołu/kompozytora”?). Z przedstawionej respondentom listy nazwisk wybrano do analizy Mozarta, Dodę, Margaret i Hey.

Wymienione wyżej wskaźniki są na ogół zmiennymi porządkowymi (z wyjątkiem liczby przeczytanych książek) – sprowadzono je do jednolitej skali od 1 (nie chodzę/nie lubię/nie oglądam/nie czytam) do 3 (często chodzę/bardzo lubię/często oglądam/czytam więcej niż 5). Chodzi o ustalenie, czy upodobania i aktywności występują w postaci stosunkowo spójnych syndromów łączących się w odrębne segmenty kultury. Posłużono się w tym celu “Analizą Klas Ukrytych” (LCA), która pozwala na odtworzenie ich na kształt mapy. LCA opiera się na założeniu, że istnieją jakieś zmienne „ukryte” (odpowiednikiem ich mogą być syndromy kultury), które można uzyskać na podstawie zmiennych „obserwowalnych”, jednak nie przesądza się z góry, na jakich. LCA jest zatem klasyczną techniką eksploracyjną, porównywalną np. z eksploracyjną analizą czynnikową. Zastosowanie polega na testowaniu kolejnych modeli odnoszących się do liczby syndromów (zmiennych ukrytych), zaczynając od najprostszego (gdzie liczba zakładanych zmiennych ukrytych = 1) do bardziej złożonych (2, 3 itd.). Wskaźnikiem dopasowania modelu do danych empirycznych są wartości statystyk AIC i BIC, wykorzystywanych najczęściej (dodatkowymi statystykami są chi-kwadrat i *likelihood ratio goodness-of-fit*).

W standardowym modelu LCA macierz zmiennych obserwowanych (w tej analizie – wskaźników spędzania czasu wolnego) łączona jest ze zmiennymi „ukrytymi” (syndromami zachowań) i zmiennymi wyjaśniającymi, które można w modelu uwzględnić. Jest to funkcja:

$$\pi^{X_1, X_2, \dots, X_j, \dots, Y} = \sum (\pi_{it}^Y | z_k) \prod \pi_{jt}^{x_j/Y}$$

gdzie

X_1, X_2, X_3 – zmienne obserwowane,

Y_t – zmienne (klasy) ukryte,

Z_k – zmienne wyjaśniające.

$\pi_{it}^{x_j/Y}$ informuje o prawdopodobieństwie uzyskania od osoby przypisanej do klasy Y odpowiedzi X_j , z kolei $\pi_{it}^Y | z_k$ identyfikuje wartość parametru k dla zmiennej wyjaśniającej Z . Jeżeli główną zmienną wyjaśniającą jest pozycja klasowa, to Z_k informuje o sile związku między pozycją klasową respondenta

a jego przynależnością do określonego Y. Szczegółowe omówienie LCA można znaleźć w podręczniku *Latent Variable Modeling*¹⁹.

Główną zmienną wyjaśniającą jest pozycja klasowa. Prawdopodobnie najbardziej trafnym, a na pewno najlepiej porównywalnym z innymi krajami, wskaźnikiem przynależności klasowej w Polsce jest EGP²⁰. W najbardziej szczegółowej postaci klasyfikacja ta obejmuje 11 kategorii (nazwa EGP jest skrótem od nazwisk autorów: Erikson-Godthorpe-Portocarero). Ze względu na ograniczoną liczebność próby zastosowanie tak szczegółowego schematu nie było w tej analizie możliwe. Wyróżniłem sześć kategorii będących (jak sądzę) trafnym odzwierciedleniem podstawowych podziałów klasowych. Są to: (1) kierownicy wyższego szczebla, urzędnicy państwowi i specjaliści; (2) pracownicy umysłowi niższego szczebla, w tym między innymi kierownicy wydziałów w biurach i instytucjach, technicy, pielęgniarzy, urzędnicy wykonujący rutynowe prace biurowe oraz szeregowi pracownicy w usługach i handlu; (3) właściciele firm i osoby samozatrudnione poza rolnictwem; (4) robotnicy wykwalifikowani; (5) robotnicy niewykwalifikowani, oraz (6) właściciele gospodarstw i robotnicy rolni.

Przedmiotem analizy był również wpływ wykształcenia, pochodzenia społecznego, wielkości miejsca zamieszkania i wieku. Są to podstawowe zmienne kontrolne, które stosunkowo silnie różnicują spędzanie czasu wolnego. Natomiast stosunkowo słabymi wyznacznikami są, pominięte w tej analizie, płeć i dochody rodziny. Wykształcenie jest wskaźnikiem zinstytucjonalizowanego kapitału kulturowego, który bezpośrednio rzutuje na wybory życiowe. Zoperacjonalizowano je w podziale na cztery kategorie: (1) podstawowe i zasadnicze zawodowe wraz z nieukończonym średnim – obejmuje to również sytuacje, gdy respondent miał wykształcenie niepełne podstawowe lub nie posiadał wykształcenia szkolnego; (2) ukończone średnie, obejmujące szkoły zarówno ogólnokształcące, jak i zawodowe (technika i licea profilowane) oraz policealne/pomaturalne; (3) nieukończone studia wyższe; (4) wyższe ukończone. W podobny sposób zdefiniowane jest wykształcenie matki, które można traktować jako przybliżony wskaźnik pochodzenia społecznego z akcentem na kapitał kulturowy rodziców – wyróżniono trzy kategorie, łącząc wyższe wykształcenie nieukończone z ukończonym. Miejsce zamieszkania jest skalą obejmującą sześć kategorii, od wsi do miast powyżej 500 tys. mieszkańców. Wreszcie wiek jest liczbą ukończonych lat respondenta.

¹⁹ H. Finch, B.F. French, *Latent Variable Modeling*, Routledge, Nowy Jork 2015.

²⁰ H. Domański, D. Przybysz, *Analiza przydatności EGP jako wskaźnika pozycji społecznej*, „Ask. Społeczeństwo, Badania, Metody” 2003, nr 12, s. 85–116.

Rodzaje spędzania wolnego czasu

Pierwsza hipoteza dotyczy występowania różniących się od siebie form spędzania czasu. W tabeli 1 przedstawiono procentowy rozkład wybranych do analizy aktywności i upodobań. Są to odsetki deklarowanego chodzenia na koncerty muzyki poważnej, lubienia jazzu i rocka, czytelnictwa książek i oglądania niektórych programów telewizyjnych. Jest to stosunkowo szerokie, chociaż zapewne niereprezentatywne (dostosowane do możliwości i celów badania), spojrzenie na mapę wzorów kultury. Z danych wynika, że prawie tyle samo osób ogląda (co najmniej raz w miesiącu) programy informacyjne (37,1%) jak teleturnieje (36,8%). Znacznie więcej ludzi chodzi do biblioteki (19,5%) niż na koncerty do filharmonii (7,3%) lub do galerii sztuki (1,8%). Muzyka poważna preferowana jest częściej od jazzu, ale ustępuje rockowi, a Doda jest mniej lubiana od Margaret i zespołu Hey. Potwierdza się prawidłowość, że pod względem preferencji muzycznych znacznie większymi upodobaniami cieszy się muzyka rozrywkowa od muzyki poważnej. Osób wybierających Margaret i Hey jest kilkakrotnie więcej od zwolenników Mozarta. Co do najbardziej lubianych form aktywności, których tu nie przedstawiono, 1,6% deklarowało chodzenie w czasie wolnym do muzeów, a 20,7% wskazywało na imprezy sportowe.

Tabela 1. Preferencje i aktywności w spędzaniu czasu wolnego, Polska 2019 (w %)

	1	2	3
Jak często Pani/Pan:			
chodzi na koncerty muzyki poważnej ^a	67,9	24,7	7,3
chodzi do teatru ^a	64,2	23,0	12,8
chodzi do galerii sztuki ^a	71,9	26,3	1,8
chodzi do biblioteki ^a	58,4	22,1	19,5
chodzi do restauracji ^a	26,8	40,5	32,7
chodzi do dyskoteki ^a	49,0	38,6	12,4
chodzi na koncerty disco-polo ^a	57,6	34,8	7,6
słucha muzyki z plików cyfrowych ^b	56,2	20,4	23,4
jeździ na weekendy ^a	22,3	75,2	7,5
ogląda teleturnieje ^c	22,1	41,1	36,8
ogląda serwisy informacyjne, wydarzenia bieżące, programy publicystyczne ^c	11,0	51,8	37,1
Czy lubi Pani/Pan:^d			
muzykę poważną	53,7	21,4	24,8
jazz	64,5	20,0	15,5
rock	36,2	21,1	42,7

Mozarta	7,8	86,0	6,2
Dodę	4,9	90,9	4,2
Hey	5,1	76,0	18,9
Margaret	6,0	79,1	14,9
Liczba przeczytanych książek^e	64,6	24,8	10,5

^a Odsetki odpowiedzi wskazujące, że respondent: 1 – w ogóle nie podejmuje danej aktywności, 2 – co najwyżej kilka razy w roku, 3 – kilka razy w roku i częściej. ^b 1 – w ogóle nie słucha, 2 – co najwyżej raz w miesiącu, 3 – częściej niż raz w miesiącu. ^c 1 – w ogóle nie ogląda, 2 – co najwyżej kilka razy w roku, 3 – kilka razy w miesiącu lub częściej. ^d 1 – bardzo nie lubi lub nie lubi, 2 – ani lubi, ani nie lubi, 3 – bardzo lub raczej lubi. ^e W ciągu ostatnich 12 miesięcy respondent: 1 – nie przeczytał żadnej książki, 2 – przeczytał od 2 do 5 książek, 3 – przeczytał więcej niż 5 książek.

Żeby ustalić, czy za tymi zachowaniami kryją się „syndromy kultury” i czy są one związane z położeniem klasowym, posłużyłem się techniką LCA. Jest to typowe podejście eksploracyjne. Zadaniem LCA jest identyfikacja struktury zależności między analizowanymi zmiennymi. Punktem wyjścia jest model zakładający brak zmiennych „ukrytych”, które identyfikowałyby określone „klasy” spędzania czasu wolnego. Następnie testowany jest model zakładający istnienie dwóch klas, kolejny dotyczy trzech klas itd. Ponieważ LCA jest techniką eksploracyjną, nie formułuje się tu żadnych hipotez dotyczących struktury podziałów „klasowych”. Wskaźnikami trafności modeli są statystyki AIC i BIC, które informują o stopniu ich dopasowania do zmiennych obserwowanych – niższe wartości AIC i BIC świadczą o wyższej trafności²¹.

Statystyki przedstawione są w tabeli 2. Wynika z nich, że najbardziej trafnym odzwierciedleniem odmiennych rodzajów kultury są podziały na 4, 5 lub 6 „klas”. Rozwiązanie z sześcioma klasami uzyskuje najniższe wartości dla AIC, z czterema dla BIC, jednak różnica między modelami na korzyść podziału z sześcioma klasami jest większa dla AIC (chodzi o różnicę w stosunku do modelu „bez klas”). Podział na sześć klas jest więc najlepiej dopasowany do danych. Należy wziąć pod uwagę, że wynik zależy od wyboru analizowanych zmiennych składowych, niewykluczone więc, że po uwzględnieniu szerszego zestawu zmiennych, klas byłoby więcej. Testowano jeszcze kilkanaście innych modeli, uwzględniając między innymi czytanie prasy, chodzenie do instytucji kultury, uprawianie sportu, lubienie zespołu Abba i zwiedzanie muzeów. Dodanie ich nie poprawiło jednak dopasowania modelu do danych.

²¹ AIC (*Akaike information criterion*) i BIC (*Bayesian information criterion*) są statystykami opierającymi się na teście chi-kwadrat. Ich zaletą, w porównaniu z chi-kwadrat, jest to, że uwzględniają one liczebność próby, a określenie trafności dopasowania modelu do danych nie wymaga testów statystycznych dotyczących różnicy między modelami. Posłużyłem się pakietem poLCA dostępnym w R.

Tabela 2. Dopasowane modeli do danych. Wielkości AIC i BIC

Klasy stylu życia	AIC	BIC	Liczba stopni swobody
Model bez klas	35628,3	35818,3	1068
Model z dwoma klasami	33488,0	33813,7	1029
Model z trzema klasami	33994,4	33575,6	990
Model z czterema klasami	32710,8	33487,1	951
Model z pięcioma klasami	32528,9	33500,6	912
Model z sześcioma klasami	32405,8	33572,8	873

Co kryje się za tymi syndromami kultury? Odpowiedzi dostarczają wyniki LCA zamieszczone w tabeli 3. Informują, jakie jest prawdopodobieństwo, że określone aktywności i upodobania związane są z przynależnością do określonego syndromu (wartości prawdopodobieństw po wierszach sumują się do 1). Na przykład preferencje do muzyki poważnej związane są w największym stopniu z przynależnością do klasy 4 (prawdopodobieństwo lubienia muzyki poważnej zwiększa się na trzypunktowej skali z 0,032 do 0,772). Klasa 4 znacząco identyfikuje również upodobania do jazzu (wzrost z 0,052 do 0,616), podobnie jest z upodobaniami do rocka (z 0,087 do 0,564). Prawie odwrotnie kształtowało się to w odniesieniu do klasy 2 – całkowity brak upodobań do muzyki poważnej (1,00) łączy się tu z silnym nielubieniem jazzu i rocka (odpowiednio 0,979 i 0,779), jak również z niechodzeniem na koncerty muzyki klasycznej (0,964), do teatru (0,813), biblioteki (0,61), galerii sztuki (0,88) i czytelnictwem książek (0,821).

Tabela 3. Prawdopodobieństwo obecności różnych preferencji i aktywności w czasie wolnym w syndromach uczestniczenia w kulturze

Syndromamy kultury	1	2	3	ogółem
Lubienie jazzu				
klasa 1	0,1336	0,7165	0,1499	1,000
klasa 2	0,9789	0,0211	0,0000	1,000
klasa 3	0,8324	0,1191	0,0485	1,000
klasa 4	0,0521	0,3320	0,6159	1,000
klasa 5	0,9735	0,0226	0,0039	1,000
klasa 6	0,3764	0,3042	0,3194	1,000
Lubienie rocka				
klasa 1	0,0389	0,6180	0,3431	1,000
klasa 2	0,7793	0,1381	0,1230	1,000
klasa 3	0,7389	0,1381	0,1230	1,000

klasa 4	0,0868	0,3493	0,5640	1,000
klasa 5	0,9182	0,0323	0,0495	1,000
klasa 6	0,1726	0,3934	0,4341	1,000
Lubienie muzyki poważnej				
klasa 1	0,4048	0,4643	0,1309	1,000
klasa 2	1,0000	0,0000	0,0000	1,000
klasa 3	0,3790	0,3190	0,3020	1,000
klasa 4	0,0320	0,1965	0,7715	1,000
klasa 5	0,7833	0,1559	0,0608	1,000
klasa 6	0,2123	0,2245	0,5632	1,000
Lubienie Mozarta				
klasa 1	0,0167	0,9833	0,0000	1,000
klasa 2	0,3254	0,6746	0,0000	1,000
klasa 3	0,0270	0,9443	0,0287	1,000
klasa 4	0,0000	0,8115	0,1885	1,000
klasa 5	0,1455	0,8545	0,0000	1,000
klasa 6	0,0000	0,9011	0,0989	1,000
Chodzenie do teatru				
klasa 1	0,6746	0,3254	0,0000	1,000
klasa 2	0,8132	0,1868	0,0000	1,000
klasa 3	0,3354	0,6139	0,0507	1,000
klasa 4	0,1028	0,8307	0,0665	1,000
klasa 5	0,9341	0,0659	0,0000	1,000
klasa 6	0,8199	0,1801	0,0000	1,000
Chodzenie na koncerty muzyki klasycznej				
klasa 1	0,7517	0,2399	0,0084	1,000
klasa 2	0,9640	0,0360	0,0000	1,000
klasa 3	0,4043	0,5092	0,0865	1,000
klasa 4	0,1740	0,4964	0,3296	1,000
klasa 5	0,9240	0,0760	0,0000	1,000
klasa 6	0,5983	0,3590	0,0428	1,000
Czytanie książek				
klasa 1	0,6934	0,2913	0,0153	1,000
klasa 2	0,8214	0,1383	0,0404	1,000
klasa 3	0,3642	0,4160	0,2198	1,000
klasa 4	0,2110	0,4605	0,3286	1,000
klasa 5	0,8831	0,1005	0,0164	1,000
klasa 6	0,7430	0,2144	0,0426	1,000
Korzystanie z biblioteki				
klasa 1	0,6636	0,2958	0,0406	1,000
klasa 2	0,6100	0,2419	0,1482	1,000
klasa 3	0,2452	0,3870	0,3678	1,000

klasa 4	0,2147	0,3209	0,4643	1,000
klasa 5	0,8808	0,0857	0,0335	1,000
klasa 6	0,8397	0,1359	0,0244	1,000
Chodzenie do galerii sztuki				
klasa 1	0,818	0,176	0,007	1,000
klasa 2	0,880	0,120	0,000	1,000
klasa 3	0,407	0,575	0,018	1,000
klasa 4	0,218	0,739	0,043	1,000
klasa 5	0,968	0,032	0,000	1,000
klasa 6	0,921	0,079	0,000	1,000
Wyjeżdżanie na weekend				
klasa 1	0,0595	0,8610	0,0795	1,000
klasa 2	0,0285	0,8324	0,1391	1,000
klasa 3	0,0354	0,8531	0,1115	1,000
klasa 4	0,0416	0,8328	0,1257	1,000
klasa 5	0,3499	0,6412	0,0089	1,000
klasa 6	0,5095	0,4678	0,0227	1,000
Jedzenie w restauracji				
klasa 1	0,0660	0,5515	0,3826	1,000
klasa 2	0,0064	0,4240	0,5696	1,000
klasa 3	0,0563	0,4470	0,4967	1,000
klasa 4	0,0309	0,3154	0,6537	1,000
klasa 5	0,4370	0,4777	0,0853	1,000
klasa 6	0,5566	0,3910	0,0524	1,000
Słuchanie muzyki z plików cyfrowych				
klasa 1	0,3840	0,2904	0,3256	1,000
klasa 2	0,3149	0,2866	0,3986	1,000
klasa 3	0,4027	0,2959	0,3015	1,000
klasa 4	0,2592	0,2718	0,4691	1,000
klasa 5	0,7923	0,1539	0,0538	1,000
klasa 6	0,8679	0,0905	0,0416	1,000
Oglądanie programów informacyjnych				
klasa 1	0,0972	0,5808	0,3220	1,000
klasa 2	0,1330	0,6842	0,1828	1,000
klasa 3	0,0360	0,4541	0,5099	1,000
klasa 4	0,0451	0,4969	0,4581	1,000
klasa 5	0,1070	0,5532	0,3398	1,000
klasa 6	0,0452	0,3761	0,5787	1,000
Oglądanie teleturniejów				
klasa 1	0,2013	0,5200	0,2787	1,000
klasa 2	0,2309	0,5617	0,2074	1,000
klasa 3	0,1481	0,4488	0,4030	1,000

klasa 4	0,2952	0,5019	0,2029	1,000
klasa 5	0,1242	0,3515	0,5243	1,000
klasa 6	0,1981	0,3025	0,4993	1,000
Chodzenie na koncerty disco polo				
klasa 1	0,4277	0,4540	0,4277	1,000
klasa 2	0,3813	0,4456	0,1731	1,000
klasa 3	0,4738	0,4542	0,0720	1,000
klasa 4	0,6493	0,2818	0,0688	1,000
klasa 5	0,5718	0,3580	0,0702	1,000
klasa 6	0,6840	0,2696	0,0464	1,000
Chodzenie do dyskoteki				
klasa 1	0,2438	0,6250	0,1312	1,000
klasa 2	0,1351	0,5850	0,2800	1,000
klasa 3	0,3389	0,5166	0,1445	1,000
klasa 4	0,2727	0,5551	0,1722	1,000
klasa 5	0,7384	0,2532	0,0083	1,000
klasa 6	0,9039	0,0961	0,0000	1,000
Lubienie Dody				
klasa 1	0,0081	0,9754	0,0164	1,000
klasa 2	0,0547	0,8482	0,0971	1,000
klasa 3	0,0546	0,9348	0,0106	1,000
klasa 4	0,0822	0,8900	0,0278	1,000
klasa 5	0,0639	0,9223	0,0138	1,000
klasa 6	0,0354	0,8443	0,1203	1,000
Lubienie Margaret				
klasa 1	0,0000	0,8403	0,1597	1,000
klasa 2	0,0231	0,6550	0,3219	1,000
klasa 3	0,0159	0,8135	0,1706	1,000
klasa 4	0,0900	0,8366	0,0733	1,000
klasa 5	0,0502	0,8416	0,1083	1,000
klasa 6	0,0666	0,7699	0,1635	1,000
Lubienie zespołu Hey				
klasa 1	0,0103	0,8263	0,1634	1,000
klasa 2	0,0251	0,7821	0,1928	1,000
klasa 3	0,0097	0,7147	0,2756	1,000
klasa 4	0,0000	0,7064	0,2936	1,000
klasa 5	0,0381	0,8142	0,1478	1,000
klasa 6	0,0125	0,6169	0,3706	1,000

Spójrzmy na to z perspektywy wyodrębniania się w miarę spójnych syndromów praktykowania kultury. Jaki styl życia można przypisać do klasy 4, do klasy 2 itd.? Klasę 4 wyróżniają upodobania do „wyższej” kultury muzycznej.

W analizach nad stratyfikacją klasową podział na kulturę wyższą, średnią i niższą jest najczęściej stosowaną typologią kultury. Czynnikiem decydującym o wyższości-niższości jest pozycja społeczna osób nadreprezentowanych wśród zwolenników danego gatunku. W opinii ekspertów definicyjną cechą przynależności do „wyższej” kultury (muzycznej, literackiej, plastycznej, jedzenia itd.) jest preferowanie wartości estetycznych związane z posiadaniem kompetencji do rozumienia i interpretowania symbolicznego aspektu. Dzieła sztuki cenione są dla nich samych, mają skłaniać do refleksyjności, nie muszą mieć wartości użytkowej i być wiernym odbiciem rzeczywistości. Obiektami wyższej kultury są dobra unikalne i rzadko dostępne. Warunki te spełniają upodobania do muzyki poważnej, jazzu i rocka, których najwięcej jest w klasie 4. Obejmuje ona również częste chodzenie do biblioteki (0,464) i restauracji (0,654), częstsze (w porównaniu z innymi klasami) bywanie w galeriach sztuki, chodzenie do teatru, czytanie książek oraz słuchanie muzyki z plików cyfrowych (takich jak MP3, AAC, WMA czy FLAC). Z drugiej strony, bardziej (w porównaniu z innymi klasami) nie lubiane są w niej występy Margaret (0,090), osoby te rzadziej chodzą na koncerty disco polo (0,649) i nie oglądają teleturniejów (0,295).

Na drugim biegunie sytuje się klasa 5. Świadectwem jej odrębności jest niechętny stosunek do muzyki poważnej, rocka, a zwłaszcza do jazzu (0,974). Rzadkim zjawiskiem jest również chodzenie do teatru (0,934), na koncerty muzyki klasycznej (0,924), do galerii sztuki (0,968); rzadkością jest czytanie książek (0,883) i korzystanie z bibliotek (0,883). Osoby te lubią oglądać teleturnieje (0,524), natomiast nie wyróżniają się innymi preferencjami. Jeżeli klasa 4 jest przedstawicielem „wyższej” kultury, to klasa 5 – kategorii kulturowo „biernej”, której zaangażowanie w te formy aktywności jest nikłe.

Podobny styl reprezentuje klasa 2. Brak upodobań do jazzu, muzyki poważnej i rocka, łączy się tu z niebywaniem w teatrze (0,813), filharmonii (0,964), niechodzeniem do galerii sztuki (0,880), nieczytaniem książek i niekorzystaniem z bibliotek (odpowiednio 0,821 i 0,610). W zamian za to preferowane jest chodzenie do restauracji (0,570), częstsze chodzenie do dyskotek (0,280), upodobania do disco polo (0,173) i Margaret (0,322). Dominują tu więc preferencje do muzyki popularnej i demonstrowanie ostentacyjnej konsumpcji. Styl ten nie polega na szukaniu wrażeń estetycznych, a czas wolny koncentruje się na imprezach zbiorowych. Można go zakwalifikować do kultury „niższej” z niejakimi aspiracjami do „średniej”.

Blisko tych upodobań, chociaż w mniej wyrazistej postaci, sytuują się gusty klas 1, 3 i 6. Wyznacznikami przynależności do pierwszej z wymienionych są deklarowane przez respondentów niechodzenie do galerii sztuki (0,818), do teatru (0,675) i na koncerty muzyki klasycznej (0,752), a także nieczytanie książek (0,693) i niekorzystanie z bibliotek (0,664). Reprezentanci tego syndromu nie

wyróżniają się określonymi upodobaniami (słuchają disco polo), jakby preferowali styl „indyferentnego” uczestniczenia w kulturze.

Jeżeli chodzi o klasę 3, to przynależność do niej związana jest z brakiem upodobań do jazzu (0,832) i rocka (0,739) oraz – w mniejszym stopniu – do muzyki poważnej. Cechą wyróżniającą jest również rzadsze, w porównaniu z innymi klasami, słuchanie muzyki z plików cyfrowych (0,403). Nie wyróżniają ich określone preferencje muzyczne. Za to osoby te dość często chodzą do restauracji i oglądają programy informacyjne, jakby zależało im na trzymaniu ręki na pulsie wydarzeń i korzystaniu z życia. Powiedzmy, że jest to syndrom „nowoczesnej kultury drobnomieszczańskiej”.

Na obrzeżach „klasy wyższej” sytuują się aktywności w klasie 6. Od innych klas odróżniają ją umiarkowane, ale w miarę silne, preferencje do oglądania teleturniejów (0,499), słuchania rocka (0,434) i muzyki poważnej (0,563), z nachyleniem w kierunku upodobań do jazzu (0,319). Połączenie teleturniejów z wymienionymi gatunkami muzyki może sygnalizować skłonność do omniworyczności. Jest to kultura klasy „średniej” z aspiracjami do wyższej.

Podsumowując, analiza zależności między wskaźnikami spędzania czasu pozwala na zidentyfikowanie sześciu stylów życia. Z jednej strony wyraźnie rysuje się styl zaliczany do tzw. kultury dominującej lub wyższej, który obejmuje wyrafinowane gusty muzyczne i aktywności rzadko dostępne – z drugiej, występują oznaki stylów zaliczanych do kultury „ludowej”, „pospolitej” lub „popularnej” w różnych wariantach²².

Związek z pozycją klasową

Przechodzę do hipotezy o homologii, czyli do porównania siły zależności między pozycją klasową i stylem życia w różnych wymiarach kultury. Pytanie jest następujące: czy ta zależność obejmuje wszystkie rodzaje aktywności, czy tylko niektóre? Bardziej prawdopodobne wydaje się, że tylko niektóre, ale tego, jakie, nie wiemy. Ustalenia dotyczące homologii ograniczone były jak dotąd do wybranych aspektów. Odwołując się do szerszego zestawu wskaźników, zweryfikuję hipotezę o homologii dla różnych syndromów kultury.

Wyniki przedstawione są w tabeli 4. Są to współczynniki regresji uzyskane dla modeli, w których wyjaśnianym zjawiskiem są rodzaje spędzania wolnego czasu, a zmiennymi wyjaśniającymi – przynależność klasowa, wykształcenie matki i wykształcenie respondenta. W górnej części tabeli zamieszczone są

²² Posługując się LCA, można ustalić odsetki respondentów przypisanych do klas reprezentujących każdą z tych form aktywności. W rozpatrywanym modelu „klasa 1” obejmuje 0,1293 przypadków (12,9%), w „klasie 2” jest ich 0,1169, w „klasie 3” – 0,2099, w „klasie 4” – 0,207, w „klasie 5” – 0,2255 i w „klasie 6” – 0,1114. Style te występują z różną częstością, jednak żaden z nich nie dominuje.

wielkości parametrów informujące o oddziaływaniu pochodzenia społecznego definiowanego przez wykształcenie matki. W modelu poniżej uwzględnione są zależności z wykształceniem respondenta, a w trzecim modelu dodany jest wpływ przynależności klasowej. Logika tej analizy jest odzwierciedleniem typowej sekwencji wydarzeń w biografii jednostek, gdzie pochodzenie (mierzone przez cechy rodziców) poprzedza karierę edukacyjną, a dopiero po niej wchodzi się na rynek pracy i w stosunki klasowe. Wartości parametrów interpretowane są w odniesieniu do „klasy” referencyjnej. W rozpatrywanych przeze mnie modelach jest to styl klasy „biernej”, stąd na przykład współczynnik regresji, który informuje o sile związku między posiadaniem matki z wyższym wykształceniem a przynależnością do kultury „niższej” ($b = -0,478$), może być interpretowany jako świadczący o tym, że osoby te mają o tyle mniej szans na praktykowanie kultury „niższej” w porównaniu z osobami z klasy „biernej”. W przypadku syndromu kultury „wyższej” $b = 2,000$, co oznacza, że szanse na jej posiadanie są dwukrotnie większe dla osób, których matka ma wyższe wykształcenie w porównaniu do klasy „biernej”. W odniesieniu do klasy „indifferentnej” są one mniejsze o $-0,374$ itd.

Tabela 4. Spędzanie wolnego czasu w zależności od wykształcenia matki, wykształcenia respondenta i pozycji klasowej. Parametry regresji uzyskane w LCA dla modelu z tabeli 3

Zmienne niezależne	Sposoby spędzania wolnego czasu (kategoria odniesienia: bierność na polu kultury) ^a				
	Klasa „wyższa”	Klasa „średnia”	Styl „nowoczesnego drobno-mieszczaństwa”	Klasa kulturowo „indifferentnych”	Klasa „niższa”
Model 1					
Stała	-1,250**	1,383**	-0,041-	0,892**	0,621**
Wykształcenie matki:					
Wyższe	2,000**	-2,296**	0,823**	-0,374**	-0,478**
Średnie	-0,825**	-0,849**	0,082	0,506**	0,980**
(kategoria odniesienia: podstawowe)					
Liczba respondentów: 770; Liczba stopni swobody: 517 AIC: 22323,7; BIC: 23499,2					
Zmienne niezależne	Sposoby spędzania wolnego czasu (kategoria odniesienia: bierność na polu kultury) ^a				
	Klasa „wyższa”	Klasa „średnia”	Styl „nowoczesnego drobno-mieszczaństwa”	Klasa kulturowo „indifferentnych”	Klasa „niższa”
Model 2					
Stała	-1,369*	0,204**	0,845**	-0,875**	0,475*
Wykształcenie matki:					
Wyższe	0,641**	-0,056	-0,546	0,105	-0,041

Średnie (kategoria odniesienia: podstawowe)	-0,535**	-0,025	-0,208	0,169	-0,070
Wykształcenie respondenta:					
Wyższe	1,446**	-0,781**	-0,777**	1,001**	0,025
Niepełne wyższe	0,131	-0,151**	0,215	-0,180**	-0,103**
Średnie	-0,574**	-0,093	-0,307*	-0,114	-0,053
Niepełne średnie (kategoria odniesienia: podstawowe)	-1,982**	1,133**	1,377**	-0,973**	0,259
Liczba respondentów: 640; Liczba stopni swobody: 367 AIC:18029,7; BIC: 19247,7					
	Klasa „wyższa”	Klasa „średnia”	Styl „nowoczesnego drobno- mieszczaństwa”	Klasa kulturowo „indyferentnych”	Klasa „niższa”
Model 3					
Stała	-0,984**	-1,459**	0,956**	0,601*	1,090**
Wykształcenie matki:					
Wyższe	0,490*	0,236*	-0,279*	-0,151**	-0,393**
Średnie	0,026	-0,446**	0,331**	0,643	0,439
(kategoria odniesienia: podstawowe)					
Wykształcenie respondenta:					
Wyższe	0,670**	0,219**	-0,012	-0,124**	-0,906**
Niepełne wyższe	0,220	-0,051	-0,382**	-0,058	0,295
Średnie	-0,196	0,395	0,640**	0,612**	0,247
Niepełne średnie (kategoria odniesienia: podstawowe)	-1,540**	0,979**	0,100	-0,718**	1,410**
Przynależność klasowa:					
Wyższa kadra kierownicza i specjaliści	0,113	0,001	0,047	-0,201**	1,173
Pracownicy umysłowi	0,107	0,186	-0,314	0,677**	-0,645*
Właściciele firm	1,062**	-0,227**	0,148	-0,590**	1,187

Robotnicy wykwalifikowani	-0,888**	-0,546**	-0,502**	0,655**	-0,246*
Robotnicy niewykwalifikowani (kategoria odniesienia: rolnicy)	-0,787**	-0,333**	1,098**	-0,839**	1,373**
Liczba respondentów: 600; Liczba stopni swobody: 302					
AIC: 17123,3; BIC: 18433,6					

^a W każdym modelu kontrolowane są wielkość miejsca zamieszkania i wiek.

Potwierdzeniem hipotezy o częściowej homologii byłoby oddziaływanie pochodzenia społecznego, wykształcenia i przynależności klasowej tylko na niektóre rodzaje spędzania wolnego czasu. Zgodnie z tym, co dotychczas stwierdzono, specjaliści i właściciele powinni stosunkowo częściej uczestniczyć w kulturze „dominującej” (w terminologii Bourdieu), w przeciwieństwie do kategorii o niższym statusie społecznym bardziej skłonnych do uczestniczenia w kulturze „popularnej/ludowej”. W tym samym kierunku powinno oddziaływać posiadanie wyższego wykształcenia i kapitału kulturowego rodziny identyfikowanego przez wyższe wykształcenie matki.

Z przedstawionej tu analizy wynika, że wspomniane zależności występują na polu „wyższej” kultury. Posiadanie matek z wyższym wykształceniem zwiększa dwukrotnie szanse spędzania tej formy czasu wolnego ($b = 2,000$ w modelu 1) w porównaniu z posiadaniem matek o wykształceniu poniżej średniego (kategoria odniesienia). Zależność ta utrzymuje się przy kontroli wykształcenia respondenta ($b = 0,641$ w modelu 2) i przynależności klasowej ($b = 0,490$ dla modelu 3). Kultura wyższa nadreprezentowana jest również przez osoby z wyższym wykształceniem ($b = 1,446$ dla modelu 2), co utrzymuje się przy uwzględnieniu oddziaływania pozycji klasowej ($0,670$ w modelu 3). Odnosnie do przynależności klasowej, zgodnie z przewidywaniami, przynależność do właścicieli ($b = 1,062$ dla modelu 3) oraz kadry kierowniczej i specjalistów ($b = 0,113$) najbardziej zwiększa szanse uczestniczenia w „wyższej” kulturze, chociaż druga z tych zależności nie jest statystycznie istotna²³. Jest to kolejne świadectwo, że właściciele nie ustępują, a w wielu aspektach przeważają pod względem kapitału kulturowego nad specjalistami²⁴. Można to przypisywać różnym czynnikom: na przykład temu, że „stara” klasa średnia rekrutuje się w Polsce z inteligencji i przechodzenie do sfery biznesu, kojarzonej z nowobogactwem, szczególnie motywuje ją do demonstrowania wysokiego zaangażowania na polu kultury.

²³ W przypadku przynależności klasowej kategorią odniesienia w modelu regresji są rolnicy.

²⁴ H. Domański i in., *Dystynkcje muzyczne...*

Zgodnie z oczekiwaniami, wspomniane aktywności kształtują się mniej jednoznacznie na polu kultury „popularnej” i szeroko rozumianej kultury „ludowej”. Praktykowanie ich powinno być silniej związane z pochodzeniem z rodzin o niższym statusie, posiadaniem niższego wykształcenia i lokowaniem się na niższych szczeblach drabiny społecznej. Jak widać, nie wszystkie zależności rysują się tak, jak powinny. Wprawdzie posiadanie matki z wyższym wykształceniem na ogół zmniejsza „szanse” uczestniczenia w kulturze „ludowej” – wartości współczynników regresji uzyskane w modelu 1 dla „klasy niższej” wynoszą -0,478, a dla kategorii kulturowo „indyferentnych” -0,374, ale zmniejsza również szanse uczestniczenia w „klasie średniej” $b = -2,296^{25}$. Podobnie jest z oddziaływaniem wykształcenia i przynależności klasowej. Wyższe wykształcenie respondenta raczej zmniejsza szanse przynależności do kultury „niższej” i „indyferentnej” (-0,906 i -0,124 w modelu 3), zwiększa je również dla uczestniczenia w kulturze „średniej” ($b = 0,219$). Natomiast nie jest tak, żeby reprezentanci klasy robotniczej i rolnicy częściej uczestniczyli we wszystkich formach kultury popularnej i mieli te same upodobania – w niektórych uczestniczą częściej, w innych rzadziej. Na przykład robotnicy wykwalifikowani są znacząco nadreprezentowani wśród osób kulturowo „indyferentnych” ($b = 0,655$), ale niedoreprezentowani w „klasie średniej” (-0,546). Robotnicy niewykwalifikowani mają więcej „szans” uczestniczenia w kulturze „niższej” ($b = 1,373$) i nachyleniu „nowoczesno-drobnomieszczańskim” ($b = 1,098$), ale mniej w klasie „średniej” ($b = -0,333$) i „biernej” ($b = -0,839$).

Wnioski

Różnimy się pod względem sposobu ubierania, czytania książek, jedzenia, oglądania telewizji czy słuchania muzyki. Ważniejsze jest, czy zróżnicowanie to rozmywa podziały klasowe, czy też kształtuje się w postaci syndromów aktywności związanych z przynależnością do określonej klasy społecznej lub ze względu na inne podziały, na przykład według wykształcenia, miejsca zamieszkania lub wieku. Z przedstawionej tu analizy wynika, że w społeczeństwie polskim rysuje się kilka form spędzania czasu wolnego. Analizując kilkadziesiąt rodzajów aktywności, udało się zidentyfikować sześć, z czego stosunkowo najwyraźniej, pod względem spójności, wyodrębnia się styl zaliczany do „wyższej” kultury. Obejmuje ona wyrafinowane gusty muzyczne i rzadko praktykowane – raczej ekskluzywne – zachowania takie jak chodzenie do teatru lub do galerii sztuki.

²⁵ W sensie statystycznym jest to wpływ „całkowity”, czyli bez kontroli wykształcenia respondenta i przynależności klasowej, które w jakimś stopniu pośredniczą w oddziaływaniu wykształcenia matki na spędzanie wolnego czasu.

Stosunkowo słabiej rysuje się pięć pozostałych wzorów spędzania wolnego czasu. Są wśród nich style „średni” i „drobnomieszczański”, które sytuują się bliżej „wyższego”. Jest kultura „niższa”, która różni się od wymienionych oglądaniem teleturniejów, lubieniem muzyki rozrywkowej i chodzeniem do dyskotek. Jest wreszcie bierność kulturowa, będąca odmianą kultury „ludowej”, i osoby kulturowo indyferentne.

Drugi wniosek związany jest z oddziaływaniem pozycji klasowej. Najważniejsze pytanie dotyczy homologii – czy zależność między uczestniczeniem w kulturze a stratyfikacją klasową odnosi się do większości rodzajów spędzania wolnego czasu, czy tylko do niektórych? Przedstawione tu analizy potwierdzają występowanie „łagodnej homologii”, uchwyconej już w odniesieniu do gustów muzycznych²⁶. Zgodnie z oczekiwaniami przynależność klasowa i związane z nią „kapitały edukacyjne” najsilniej oddziałują na aktywności zaliczane do kultury dominującej. Można założyć, że występuje ona w każdym społeczeństwie – są to określone wzory zachowań, które są akceptowane przez większość i uznawane za „wyższe”, w sensie godne naśladowania. Osoby z wyższym wykształceniem, pochodzące z rodzin o wysokim statusie społecznym, specjaliści i właściciele firm stosunkowo najczęściej bywają w filharmonii, chodzą do teatru i do galerii sztuki, czytają więcej książek i preferują muzykę poważną, podczas gdy członkowie klas niższych są tu niedoreprezentowani.

Prawidłowościom tym nie podlegają inne rodzaje kultury. Upodobania do muzyki rozrywkowej lub oglądanie niektórych programów telewizyjnych nie wchodzą w istotne zależności z wykształceniem i pozycją klasową. Nie różnicują ich również znacząco wiek ani inne cechy społeczno-demograficzne, jakby praktykowanie kultury „średniej”, „niższej” czy różnych wariantów kultury „ludowej” było silniej zindywidualizowanym rodzajem spędzania czasu. Dla uściślenia, pojęcie „ludowości” spopularyzowane za sprawą twórczości Bourdieu i stosowane przez niektórych badaczy, jest konstruktem pojęciowym, a nie empirycznym zjawiskiem. Bourdieu odnosił „ludowość” do kategorii o niższym kapitale kulturowym w porównaniu z wyższymi klasami średnimi. Klasa ludowa obejmuje zarówno robotników, jak i pracowników umysłowych niższego szczebla. Są to wszystkie klasy nieposiadające zasobów, tak więc posługiwanie się nimi w sensie statystycznym niewiele wyjaśnia.

Wnioski być może są oczywiste, ale trzeba było ich dowieść. Ograniczeniem tej analizy było zawężenie mapy spędzania czasu do wybranych zmiennych. Skoncentrowano się na lubieniu muzyki, czytelnictwie książek i chodzeniu do wybranych instytucji kultury. Nie uwzględniono wzorów ubierania się, jedzenia, urządzania domu i jeżdżenia różnymi samochodami, o których wiadomo, że różnicują styl życia. W badaniu nie zadawano tych pytań, należałoby je wziąć

²⁶ H. Domański i in., *Dystynkcje muzyczne...*

pod uwagę w analizach, które miałyby ambicje odtworzenia całościowej mapy wzorów kultury. Znacznie poważniejszym ograniczeniem jest to, że analizy ilościowe nie uchwycą stylów życia w ich pełnej złożoności. Odnotowane w tym artykule zjawisko stosunkowo słabej strukturyzacji kultury bierze się stąd, że nie da się tak zoperacjonalizować noszenia chusteczki w butonierce, ulubionych krawatów, stylu urządzania domu czy przyprawiania zupy, żeby zmienne te wchodziły w istotne zależności z przynależnością klasową. Można to zbadać, posługując się metodami jakościowymi, które również mają swoje ograniczenia.

Bibliografia

- Bachórz A., Ciechorska-Kulesza K., Grabowska M., Knera J., Michałowski L., Stachura K., Szultka S., Obracht-Prondzyński C., Zbieranek P., *Kulturalna hierarchia. Nowe dystynkcje i powinności w kulturze a stratyfikacja społeczna*, Instytut Kultury Miejskiej, Gdańsk 2016.
- Bennett T., Wright D., Gayo-Cal M., Silva E., Savage M., Warde A., *Culture, Class, Distinction*, Routledge, Londyn–Nowy Jork 2009.
- Bourdieu P., *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2022 [1984].
- Cebula M., Pilch S., *Społeczne zróżnicowanie gustu muzycznego*, „Studia Socjologiczne” 2020, nr 1 (236), s. 73–104.
- Chan T.W., Goldthorpe J.H., *Social Stratification and Cultural Consumption: Music in England*, „European Sociological Review” 2007, nr 1, s. 168–190.
- Consumer Culture and Postmodernism*, red. M. Featherstone, Sage, Londyn 1991.
- Domański H., Karpiński Z., Przybysz D., Straczuk J., *Wzory jedzenia a struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015.
- Domański H., Przybysz D., *Analiza przydatności EGP jako wskaźnika pozycji społecznej*, „Ask. Społeczeństwo, Badania, Metody” 2003, nr 12, s. 85–116.
- Domański H., Przybysz D., Wyrzykowska K.M., Zawadzka K., *Dystynkcje muzyczne. Stratyfikacja społeczna i gusty muzyczne Polaków*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.
- Domański H., Przybysz D., Wyrzykowska K.M., Zawadzka K., *Seriale telewizyjne a dystanse klasowe w Polsce*, „Studia Socjologiczne” 2023, nr 1 (248), s. 115–143.
- Dowgiałło B., *Ubieranie się jako forma uspołecznienia*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2015.
- Drozdowski R., Fatyga B., Filiciak M., Krajewski M., Szlendak T., *Praktyki kulturalne Polaków*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014.
- Finch H., French B.F., *Latent Variable Modeling*, Routledge, Nowy Jork 2015.
- Jewdokimow M., *Zmiany społecznych praktyk zamieszkiwania*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2011.
- Kingston P.W., *The Classless Society*, Stanford University Press, Stanford 2000.
- Kopczyńska E., *Jedzenie i inne rzeczy. Antropologia zmiany w systemach żywnościowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2021.
- Lamont M., *Money, Morals and Manners. The Culture of the French and American Upper-Middle Class*, University of Chicago Press, Chicago–Londyn 1992.
- Lash S., Urry J., *Economies of Signs and Space*, Sage, Londyn 1994.
- Lenartowicz M., *Klasowe uwarunkowania sportu i rekreacji ruchowej z perspektywy teorii Pierre’a Bourdieu*, AWF, Warszawa 2012.
- Priear A., Rosenlund L., Skjøtt-Larsen J., *Cultural Capital Today: A Case Study from Denmark*, „Poetics” 2008, nr 1 (36), s. 45–71.
- Priear A., Savage M., *Emerging forms of Cultural Capital*, „European Societies” 2013, nr 2 (15), s. 246–267.

- Rosenlund L., *The Persistence of Inequalities in an Era of Rapid Social Change. Comparison in Time of Social Spaces in Norway*, „Poetics” 2019, nr 74, s. 1–16.
- Tampubolon G., *Distinction in Britain, 2001–2004? Unpacking Homology and the ‘Aesthetics’ of the Popular Class*, „European Societies” 2008, nr 3 (10), s. 403–428.
- The Routledge Companion to Bourdieu’s ‘Distinction’*, red. P. Coulangeon, J. Duval, Routledge, Londyn 2015.
- Veblen T., *Teoria klasy próżniaczej*, Wydawnictwo Muza, Warszawa 1998 [1898].
- Walczak B., Jewdokimow M., Pazderski F., *Praktyki uczestnictwa w kulturze wśród ludności wiejskiej. Studium socjologiczne*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2016.
- Warner W.L., Lunt P.S., *The Social Life of a Modern Community*, Yale University Press, New Haven 1941.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, przeł. D. Lachowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002 [1922].